

Катедра „Оперативно-издирвателна дейност“

ТИПИЧНИ ОПЕРАТИВНО-ИЗДИРВАТЕЛНИ И СЛЕДСТВЕНИ СИТУАЦИИ, ВЪЗНИКВАЩИ ПРИ РАЗКРИВАНЕТО НА ИЗМАМИ

ст. преп. Андрей Джунин

В настоящата статия се разглеждат въпроси, свързани със ситуацията, възникващи при разкриването на измами, и по-конкретно ситуацията с оперативно-издирвателен и процесуален характер. В практиката на правоохранителните органи някои от тях се повтарят многократно и поради тази причина те могат да бъдат наречени „типични“.

Преди обаче да започнем разглеждането на тези ситуации трябва да се опитаме да изясним понятието „разкриване на престъпление“, тъй като в науката няма единно мнение по този въпрос. Основно са се оформили четири гледни точки, повлияни в една или друга степен от позициите на руските учени И. И. Карпец, Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткулин, Н. И. Майоров и И. М. Лузгин. *Първата* - разкриването, е свързано с оперативно-издирвателната дейност (ОИД) и е налице с установяването (откриването) на извършителя на престъплението. *Втората* - разкриването се свързва с установяването на данните за престъплението и за виновното лице до степен, която позволява да се предяви постановление за привличане в качеството на обвиняем. *Третата* - разкриването се свързва с установяването на всички обстоятелства, които са предмет на доказване и което, от своя страна, се явява основанията за съставяне на обвинителен акт от прокурора. *Четвъртата* - разкриването включва в себе си целия процес по наказателното производство, завършващ с влизането в законна сила на присъдата на съда¹. Анализирайки тези становища и изхождайки от българската оперативно-издирвателна и процесуална практика, може да се изведе следното понятие за разкриване на престъпления, което е близко до това на И. Хайдушки².

Разкриването на престъпления е дейност (процес), която се осъществява от служителите от оперативно-издирвателните структури на МВР (оперативните работници), Държавна агенция „Национална сигурност“, Агенция „Митници“, разследващите полицаи (следователите, разследващите агенти, разследващите митнически инспектори) и прокурорите в границите на компетентността им с цел откриване на

¹ Вж. *Макева-Найденова, Б.* Оперативно-издирвателна дейност на криминалната полиция за превенция и разкриване на престъпни посегателства срещу моторни превозни средства. Дисертация. С., 2006, с. 142.

² Вж. *Хайдушки, И.* Глава трета от „Оперативно-издирвателна дейност за противодействие на конвенционалната престъпност“. Учебник. Авт. колектив под научната редакция на проф. д-р А. Ангелов. Академия на МВР, С., 2012, с. 28.

признаците и установяване на обстоятелствата на извършените престъпления, издирване на извършителите и прилагане спрямо тях на предвидените в закона мерки.

Това е основна дейност на Министерството на вътрешните работи за изпълнение на задачите му³, която се състои от комплекс законово регламентиран първоначални, последващи оперативно-издирвателни мероприятия (ОИМ) и процесуални действия⁴. Осъществява се от момента на постъпване на заявителски материал (сигнал) за престъплението в структурите на Министерството на вътрешните работи или неговото непосредствено установяване „...и приключва преди, по време или в края на досъдебното производство и представлява начало на наказателно преследване спрямо конкретно лице“⁵. Дейността по разкриване е процес, а разкритото престъпление е неговият резултат⁶.

В разпоредбите на подзаконовия нормативен акт „Методически указания за събиране на данни и автоматизирана обработка на полицейската статистика във връзка с регистрирането на заявителски материали за извършени престъпления от общ характер“⁷ е дадено следното определение за „разкрито престъпление“ - регистрирано престъпление, извършителят на което е установен. Вземайки предвид дефинициите за регистрирано престъпление и установен извършител на престъпление от същия нормативен акт и даденото по-горе определение за разкриване, може да се изведе, за нуждите на оперативно-издирвателната дейност, следното по-пълно определение за „разкрито престъпление“ - това е престъпление, за което разполагаме със сбор от знания за обстоятелствата около извършването му, обема и съдържанието, на които са достатъчни за привличането на виновните към наказателна отговорност.

Това е една от крайните цели на дейността на държавните органи по факта на извършеното престъпление, която се постига в резултат на оперативно-издирвателната и процесуалната дейност. Въпреки това без претенции за авторство, неоспоримост и наказателноправна обоснованост, може да се каже, че разкриването на престъпления не е понятие, съдържащо наказателноправен или наказателнопроцесуален смисъл, а по-скоро понятие от оперативно-издирвателната дейност, доколкото наред с превенцията на престъпления то се явява една от основните ѝ цели⁸. „Доказването е задача на процесуалните субекти, а разкриването предимно на оперативните органи. Това твърдение е вярно

³ Вж. Закон за Министерството на вътрешните работи.

⁴ Вж. Наказателнопроцесуален кодекс, в сила от 29 април 2006 г. (последно изменение ДВ, бр. 71 от 13 август 2013 г.).

⁵ Вж. *Пенев, Й.* Тактически криминален анализ за разкриване на организирана престъпна група. Академия на МВР, С., 2011, с. 21.

⁶ Пак там, с. 23.

⁷ Утвърдени със заповед № Из-2845/29.11.2010 г. на министъра на вътрешните работи на Р България.

⁸ Вж. *Михов, С.* Разкриване на престъпления чрез използване на базите данни на мобилните оператори. Академия на МВР, С., 2012, с. 85.

даже когато оперативният и процесуалният орган е едно и също лице, но вече в друго качество. В този смисъл разкриването е понятие, обособено за нуждите на оперативно-издирвателната дейност⁹.

За установяване, получаване и използване на фактически данни, обезпечаващи своевременното установяване и разкриване на подготвяни, извършвани или извършени измами, неутрализирането на противодействието на измамниците, процесът на доказване вината на лицата, извършили ги и отговорността за извършеното трябва оптимално да се използват оперативно-издирвателните сили, средства и методи.

За да разгледаме типичните оперативно-издирвателни ситуации (ТОИС), произтичащи при разкриването и разследването на измами, трябва да вземем предвид структурно-съдържателните елементи и специфични особености на наказателноправната, криминологическата и криминалистическата характеристики на измамата. Под оперативно-издирвателна ситуация се разбира комплекс от условия, в които в даден момент се осъществяват оперативно-издирвателните мероприятия. Този комплекс от условия е съставен от елементите на престъпната дейност, образуващи докриминалната, криминалната или посткриминалната ситуации, т.е. ситуации, възникнали при замисъла, подготовката, извършването и „скриването“ на престъплението¹⁰.

В зависимост от наличието и съдържанието на информация за лица и факти, съдържащи признаци за такива престъпления, можем да ги разделим на три типа: 1) ситуация, когато в първоначалната оперативно-издирвателна информация или в сигналите на граждани, длъжностни лица, средства за масова информация има данни за престъпление, които не са достатъчни за образуване на досъдебно производство и трябва да се извърши предварителна проверка; 2) ситуация, произтичаща в резултат на реализация на материали от дела на оперативен отчет (ДОО), водени на отделни лица и престъпни групи; 3) ситуация, произтичаща в резултат на повтарящо се извършване на измами в големи и особено големи размери, по които трябва да се проведат съгласувани оперативно-издирвателни и процесуални действия за установяване на обективната истина по делото и неутрализиране на противодействието на престъпниците.

Първата ситуация се характеризира с наличието на информация, позволяваща да се ограничи кръгът на възможните заподозрени лица от категорията на лицата, представляващи законоустановен оперативен интерес по един или друг признак. Втората се характеризира с наличието на информация, даваща основание да се предполага за възможно системно извършване на престъпления от отделно лице или група лица. Третата характеризира процеса на разкриване на измами,

⁹ Вж. *Маринов, А.* Противодействие на престъпления свързани с данък върху добавената стойност. Академия на МВР, С., 2011, с. 112.

¹⁰ Вж. *Белкин, Р.* Курс криминалистики. Том 3, М., 2001, с. 298-299.

извършвани от организирана престъпна група (ОПГ), от позицията на системното използване на разузнавателно-издирвателната функция на оперативно-издирвателните структурни звена, а също така информационния потенциал, с който разполагат други структурни звена на органите на вътрешните работи и субектите на оперативно-издирвателната дейност от другите ведомства.

Практиката на оперативно-издирвателните структурни звена свидетелства, че те започват разкриването на измами на стадия „предварителна проверка“ на първоначалната оперативно-издирвателна или официална информация за конкретни извършени (извършвани) измами, т.е. в условията на първата ТОИС. Типичността на дадената оперативно-издирвателна ситуация се състои в това, че въпреки наличието на фактически данни, сочещи признаци на измама, и лица, подозирани в нейното извършване, остават неясни или противоречиви данните за средствата, способите за нейното извършване, предметите (обектите) на престъпното посегателство, обема на незаконно присвоените средства и т.н. Тези фактически данни се нуждаят от изясняване, за да бъдат определени редица обективни и субективни признаци на състава на престъплението, което е необходимо за евентуалното образуване на досъдебно производство, респективно повдигане на обвинение на конкретно лице, а оттам и за разкриване на измамата. Решаването на задачи, възникващи при първата ТОИС, може да бъде обезпечено с провеждането на комплекс от ОИМ. Най-често се използват разузнавателна беседа, оперативно наблюдение, идентифициране на лица и обекти и лична издирвателна дейност. Тази ТОИС е характерна предимно за разкриването на измами, извършвани по отношение на физически лица, при които имаме пряк контакт между измамника и потърпевшия¹¹.

Втората ТОИС се определя от резултата от реализацията на ДОО, водени на лица и престъпни групи, извършващи или извършили измами. В съответствие с действащите ведомствени нормативни актове за организационно-тактическите форми на ОИД, ДОО се откроява като най-ефективна при решаването на сложни задачи на ОИД. Като съпоставим същностната характеристика на ДОО към решаването на конкретни задачи на втората ТОИС, могат да се направят някои изводи. На първо място, ДОО може да се разглежда като обединяваща организационна форма при автономно използване на системата от ОИМ, предвидени в чл. 140, ал. 1 от Закона за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР), което повишава тяхната ефективност по откриване и фиксиране на фактически данни за престъпните действия на „разработваните“. На второ място, воденето на ДОО включва в себе си всички арсенал от сили, средства и методи на ОИД и не се използва за разкриване на което и да е престъпление, а само на „неочевидни“, които пред-

¹¹ Продажба на вещица „имитация“, „зула“, подхвърляне и последваща подялба на „фалшива пачка с пари“ и много други видове измами.

ставяват повишена обществена опасност и са отнесени от наказателния закон към категорията на тежките. В тези случаи използването на документирането по ДОО на действията на измамниците образува самостоятелна организационна форма на ОИД и подсистема на структуриране на използваните ОИМ за постигане на съвременното и пълното им разкриване. Сложността на решаваните задачи при втората ТОИС изисква не фрагментирано използване на ОИМ, а тяхното системно и комплексно използване в такава обединяваща организационна форма на действията на субектите на ОИД, каквато в теорията и практиката на ОИД е документирането. Теоретическите и практическите въпроси на документирането са добре разработени в специалната литература, затова на тях няма да се спираме. Тази ТОИС е характерна предимно за разкриването и неутрализирането на професионалната престъпност¹².

Третата ТОИС представлява инициативно търсене на фактически данни за признаци на скрити престъпления, извършвани или извършени от ОПГ, оказващи активно противодействие на правоохранителните органи. Инициативният характер се определя от професионалния дълг на „оперативните работници“ за изпълнение на разузнавателно-издирвателната си функция и съблюдаване на принципа на настъпателност в противодействието на престъпността, разработен от теорията на ОИД. Решаването на задачите на третата ТОИС може да се осъществи както и при първите две ТОИС посредством използване на цялата система от ОИМ, посочени в ЗМВР, но поради тяхната сложност, търсенето на фактически данни за разкриване на измами в условията на тази ТОИС е предимно чрез използване на доброволни сътрудници и специални разузнавателни средства (СРС). За разкриването на измами в условията на тази ТОИС освен „традиционните“ чл. 6 (подслушване) и чл. 7 (проследяване), понякога се експлоатира СРС по чл. 10в от Закона за специалните разузнавателни средства (служител под прикритие). При тази ситуация е необходимо да се спазват някои правила, тъй като измамите, чието разкриване попада в условията на тази ситуация, са с най-висока степен на обществена опасност. Ако резултатите от предварителната оперативна проверка или материалите от водените досъдебни производства отразяват степента на организираност и пълното структуриране на ОПГ, тогава всички участници в ОПГ подлежат задължително на завеждане на ДОО за осъществяване на активната им разработка с доброволни сътрудници. В случаите, когато няма такава яснота, ДОО трябва да се завежда на лидерите и активните участници в ОПГ. Тази ТОИС е характерна предимно за разкриването на измами по отношение на юридически лица.

Анализирайки процесуалната практика при разкриването и разследването на измами, могат да бъдат определени закономерностите

¹² Престъпност на лица или групи, за които престъплението е основно средство за получаване на доходи.

във формирането на типичните следствени ситуации. В днешно време следствена ситуация се определя като фактическо положение, създаващо се в определен момент от разследването или преди неговото начало, характеризиращо процесуалното своеобразие на даденият момент и определяно от съвкупността доказателствена, оперативно-издирвателна, процесуално-тактическа, методическа, организационно-техническа и друга значима за разследването информация¹³. Следствената ситуация трябва да се разглежда в два аспекта: а) фактически, характеризиращ се с резултатите, постигнати към определен момент на разследването; б) перспективен, произтичащ в следствие на оценката на постигнатите резултати и състоящ се в определяне на направлението на по-нататъшното, благоприятно за субекта на разследването, развитие на създалата се ситуация.

Според някои автори¹⁴, следствените ситуации се класифицират на различни основания. Важно значение имат такива видове следствени ситуации като: 1) типични и специфични (индивидуални); 2) конфликтни и безконфликтни; 3) прости, сложни и особено сложни. На свой ред, сложните ситуации могат да бъдат подразделени на проблемни, конфликтни, тактически риск, организационно-нарушени и комбинирани. Сравнително неотдавна започнаха да се отделят така наречените „задънени ситуации“¹⁵.

Откриването и описанието на типичните ситуации помага точно да се ориентираме в създалото се фактическо положение и способства за избора на най-ефективните за даденото положение способности на разследване. Типизирането на ситуации, възникващи на етапа проверка на първоначалните материали за измама, е целесъобразно въз основа на различни основания. В зависимост от пълнотата (обема) на постъпилите първоначални данни за признаците на измама могат да се отделят два вида типични следствени ситуации:

- получената информация позволява да се направи еднозначен извод за наличието на признаци за измама в действията на лице или група лица;

- получената информация в по-голяма или по-малка степен на вероятност позволява да се съди за наличие в действията на лице или група лица на признаци на измама.

¹³ Вж. Савельева, М., А. Смушкин. Криминалистика. Учебник. Дашков и К, М., 2009, с. 56.

¹⁴ Вж. Драпкин, Л. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск, 1987.

¹⁵ Вж. Зорин, Г. Теоретические основы криминалистики. Рецензент проф. д-р Р. С. Белкин - почетен академик на РАЕН, засл. деец на науките на Русия. Амалфея, Мн., 2000, с. 182.

„Задънената ситуация се характеризира с неравенство в обема на обективната и субективната информация за събитието на престъплението. Обективната информация е много, но тя съществува независимо от разследващия полицай, който не може правилно да я интерпретира. Разследващият полицай, който е попаднал в „задънена ситуация“, може да се сравни с човек, държащ в ръцете си дебела книга с китайски йероглифи. Книгата съдържа много информация, но не може да се прочете, тъй като не знаем езика.“

В зависимост от пълнотата на информацията за лице, подозирано в извършването на измама, в качеството на типични ситуации могат да бъдат:

- заподозреният в подготовка и извършване на измама е задържан с придобитото или се е явил със самопризнания;

- има повече или по-малко пълна информация за укриващ се заподозрян в заявленията на пострадалите и очевидците, лично контактували с него;

- информация за заподозрения има само във вид на материални следи от неговите измамни действия в резултат на отсъствието на личен контакт между пострадалата страна и заподозреният.

В зависимост от наличието или отсъствието на информация за местонахождението на имуществото, върху което е осъществено посегателство чрез измамни действия, също така могат да се отделят три типични ситуации:

- пълно отсъствие или твърде ограничен обем информация за местонахождението на придобитото имущество;

- наличие на определен обем ориентираща информация за възможното местонахождение на придобитото имущество. В качеството на критерии, които позволяват да се разграничи дадената типична ситуация от тази по-горе, трябва да отбележим: а) придобитото имущество има отличителни признаци, които позволяват неговото идентифициране или изискват строго ограничено време за съхранение или място на възможна реализация на придобитото, ако то не е предназначено за лична употреба и т.н.; б) има сведения за конкретни лица, които разполагат с имуществото. Като примери за дадената типична ситуация могат да послужат наказателните дела за измамно придобиване на обезщетения за безработица - практически винаги на началния етап на субекта на разследването му е известно кой е взел парите и съответно къде (у кого) се намират те;

- придобитото имущество е намерено (например, при задържането на измамника с придобитото) или съществуващата система за защита на имуществото е позволила да се пресече опита за завладяването му още на стадия на подготовка на измамата.

На такова основание като пълнотата на информацията за пострадал от измама могат да се отделят две типични ситуации:

- пострадалият или представител на пострадалото юридическо лице самичък е заявил за извършена измама и в по-голяма или по-малка степен способства за провеждане на разследването;

- пострадалият или ръководител и служители на пострадалото юридическо лице скриват факта на измамата и поради различни причини не са заинтересувани за оповестяването ѝ и от провеждането на разследване.

За първоначалния етап на разследването на измама типични се явяват простите (благоприятни) и сложните (неблагоприятни) ситуации. Простите ситуации възникват, когато в изходната информация се съдържат сведения за събитието на престъплението, лицето, което го е извършило, и за пострадалия. Такива ситуации са характерни за самопризнание, задържане на измамника с придобитото от пострадалия или реализация на оперативно-издирвателна информация, а също така извършване на измама от лица, познати на пострадалия. Тези ситуации най-много са разпространени при извършване на измама чрез такива способности като измама във вид на оказване на различни видове услуги, заем на пари или вещи без намерение да се върнат, отделни способности за измама с карти за игра и др.

Сложните процесуални ситуации могат да бъдат следните видове: **Първата** - има информация за събитието на престъплението и пострадалия. **Втората** - има информация за пострадалия, престъпника, но не е ясно дали има измама. **Третата** - има информация за събитието и престъпника, но отсъства или е крайно недостатъчна информацията за пострадалия. При първата ситуация съществено значение има периодът от време, изминал от момента на извършване на престъплението до постъпването на сигнала за него. Когато той е незначителен, незабавно след заявлението на пострадалия се осъществяват действия по издирването на престъпника(ците) по „горещи“ следи. Ако в най-кратки срокове не се установи измамникът, а също така и в случаите, когато от момента на извършване на престъплението е изминало много време, ефективни мерки по издирването на измамника в тази ситуация могат да бъдат следните:

- наблюдение на най-вероятните места за извършване на измами и за пласиране на имущество, придобито по престъпен начин;
- посещаване заедно с пострадалите и свидетелите на местата, където има вероятност за поява на измамника(ците);
- запознаване другите структурни звена (например, охранителна полиция) с престъплението, способите за неговото извършване, навиците на заподозрения(те);
- осведомяване на обществеността чрез средствата за масова информация.

При втората ситуация е необходимо да се изясни една характерна особеност, отнасяща се само за този вид престъпления. При редица случаи на извършване на измама (обикновено при обещание за услуга или вземане на пари назаем) има пряк контакт (в много случаи нееднократен) между извършителя и пострадалия, а също така понякога и голям брой свидетели. В тези случаи не представлява особена трудност да бъде установен извършителят (в редица случаи пострадалите дори знаят името и адреса на измамника). При такава ситуация полицейският служител е длъжен да установи дали

„измамникът“ е имал обективна възможност да извърши обещаната услуга или не е имал тази възможност. Ако се установи, че той е имал тази възможност, но по редица причини не е успял да извърши обещаното (липса на материали, заболяване и др.), по-нататъшните действия по разкриване на измамата се прекратяват, тъй като тогава се касае за друго престъпление или частно-правен спор.

Третата ситуация, когато не е установена личността на пострадалия, има два подвида: признава или не признава измамникът своята причастност към извършеното престъпление и какъв обем информация за личността на пострадалия има. Ако лицето признава факта на извършване на престъплението и дава определени сведения за пострадалия (описва неговата външност, дава района на вероятното местоживееене, месторабота и т.н.), се провеждат необходимите процесуални и други действия като:

- 1) разпит на лицето, явило се с придобитото или установено от оперативно-издирвателните или органите на досъдебното производство;
- 2) извършване на проверка на показанията за местопроизшествието;
- 3) изготвяне на фоторобот на пострадалия;
- 4) искане на органите на досъдебното производство за установяване самоличността на пострадалия.

Ефективно мероприятие за издирване на пострадалия може да бъде сформирането на „издирваща група“, която с участието на измамника посещава местата на възможна поява на пострадалия.

Ако лицето не признава факта на извършване на престъплението и не дава никакви сведения за пострадалия, се провеждат някои мероприятия като:

- 1) преглед на полицейските бюлетини, спрените досъдебни производства и прекратените ДОО за извършени измами по подобен начин;
- 2) публикации в средствата за масова информация (с фотоснимка);
- 3) използване на доброволни сътрудници.

Разгледаните типични оперативно-издирвателни и следствени ситуации, възникващи при разкриването на измами, естествено не могат да бъдат изчерпателни. В оперативно-издирвателната и процесуалната практика те могат да бъдат много повече. Въпреки това познаването на тези ситуации от оперативните работници и разследващите полицаи ще способства за повишаването на тяхната професионална квалификация.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Макева-Найденова, Б.* Оперативно-издирвателна дейност на криминалната полиция за превенция и разкриване на престъпни посегателства срещу моторни превозни средства. Дисертация. С., 2006.
2. *Маринов, А.* Противодействие на престъпления свързани с данък върху добавената стойност. Академия на МВР, С., 2011.
3. Методически указания за събиране на данни и автоматизирана обработка на полицейската статистика във връзка с регистрирането на заявителски материали за извършени престъпления от общ характер (утвърдени със заповед № Из-2845/29.11.2010 г. на министъра на вътрешните работи на Р България).
4. *Михов, С.* Разкриване на престъпления чрез използване на базите данни на мобилните оператори. Академия на МВР, С., 2012.
5. Наказателен кодекс РБ, в сила от 01 май 1968 г.
6. Наказателнопроцесуален кодекс, в сила от 29 април 2006 г.
7. *Пенев, Й.* Тактически криминален анализ за разкриване на организирана престъпна група. Академия на МВР, С., 2011.
8. *Хайдушки, И.* Глава трета от „Оперативно-издирвателна дейност за противодействие на конвенционалната престъпност“. Авт. колектив под научната редакция на проф. д-р А. Ангелов. Академия на МВР, С., 2012.
9. *Белкин, Р.* Курс криминалистики. Том 3, М., 2001.
10. *Драпкин, Л.* Основы теории следственных ситуации. Свердловск, 1987.
11. *Зорин, Г.* Теоретические основы криминалистики. Рецензент проф. д-р Р. С. Белкин - почетен академик на РАЕН, засл. деец на науките на Русия. Амалфея, Мн., 2000.
12. *Савельева, М., А. Смушкин.* Криминалистика. Дашков и К, М., 2009.